

EGY 15. SZÁZAD ELEJI NÉMET NYELVŰ, VERSES MŰ A CÍMEREKRŐL.
JOHANNES ROTHE LOVAGTÜKRÉNEK EGY RÉSZLETE

Tringli István

Miskolci Egyetem, BTK, Történettudományi Intézet
3515 Miskolc-Egyetemváros, Egyetem utca 1, B/2

MTA, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet
1097 Budapest Tóth Kálmán u. 4.

tringli.istvan@uni-miskolc.hu

A címertan a középkorban gyakorlati foglalatosságnak számított, és az maradt a kora újkor első évszázadaiban is. *Arsnak*, azaz művészetnek vagy mesterségnek tartották, mely nagyon praktikus feladatokat látott el: háborúban és békében megkülönböztetett csoportokat és egyedeket egymástól, jelölte a címerviselők rangját, érvényre juttatott felség- és birtokjogokat éppúgy, mint teljesen fiktív igényeket. A kritikai történetírás újkori megszületésekor a címerek is a vizsgálat tárgyai lettek, ily módon a címertan lassan tudományos stúdiummá vált, azonban sohasem adta fel gyakorlatias jellegét. A címer megjelenése korhoz és területhez kötött: használata a 12. században kezdődött és kezdetben csak Európában terjedt el. A címerek készítésének egyszerű szabályai voltak, amelyek meglepő egyöntetűséget mutatnak: a késő-középkori Európa egymástól igen távol eső területein ugyanazokat az elveket alkalmazták rájuk. Ezek alól mindig akadtak ugyan kivételek, de ezek a kivételek is gyakran hasonlítottak egymáshoz.¹

E szabályok szokások voltak, melyeknek megszületéséről – mint annyi más szokáséről – semmit sem tudunk. A gyakorlat megelőzte a szabályt, és a gyakorlat csiszolt az egyszerű szabályokból újabbakat. A címerekre vonatkozó szokásokat már a középkorban írásba foglalták. A legtöbb ilyen munka francia nyelvterületen keletkezett.² A középkori, címerekről szóló irodalom pontosan visszatükrözte a címerhasználat gyakorlatias jellegét, mivel nagyon praktikus volt, csak a lényegre ügyelt, és megpróbálta a címer viselését a legegyszerűbben visszaadni. Az egyszerűsége mindenképpen szükség

volt: egy nem írott és nem elbeszéljt jel értelmezését kellett leírt szövegben elmondani.

Az írásba foglalás rendszerezést is jelentett: egymás mellé kerültek a címerkép készítésének, kivitelezésének szabályai és a kép szimbolikájának magyarázatai. Az első, címerekről, vagy inkább címerekről is szóló művek a 14. századból maradtak ránk. Az egyik legkorábbi munka egyben a legelterjedtebb is lett: a középkori jogtudósok ún. posztglosszatori iskolájának legismertebb képviselője, Bartolus de Saxoferrato írta A jelvényekről és a címerekről (*De insigniis et armis*) címmel élete utolsó éveiben. A befejezetlenül maradt művet 1358-ban bocsátották közre.³ Mivel Bartolus műveit a kora újkorban többször, több helyen nyomtatásban is kiadták, így ez a traktátus Európa minden jelentősebb könyvtárában megtalálható lett, és a kezdeti kritikai-tudományos heraldika művelői forrásként használták. Alapvetően kétféle csoportba oszthatjuk a címerekkel elméleti igénnyel foglalkozó középkori műveket: az elsőbe csak a heraldikát tárgyaló traktátusok tartoznak, a másodikba pedig azok a vegyes tartalmú, nagyobb terjedelmű könyvek, amelyekben a harcművészet vagy a társadalom leírása mellett a címerekre vonatkozó fejtegetések is helyet kaptak.⁴

Ez utóbbiak közé sorolhatjuk Johannes Rothe Lovagtükör (*Ritterspiegel*) című művét is, melynek a címerekre vonatkozó részét alább közöljük.⁵ A szerző e műve iniciáléiból alkotott akrosztichonjában rejtette el teljes nevét: magát Kreuzburgi Rothénak nevezett Johannesként (*IOHANNES UON CRVZCEBORG ROTHE GENANT*) tüntette

¹ A három magyar nyelvű címertani alapmű alapos összefoglalását adja mindezeknek. Bárczay 1897; Áldásy 1923; Bertényi 2003.

² Huthwelker 2013: 37.

³ Bartolus e traktátusának a kilencvenes években egymástól függetlenül két kritikai kiadása is megjelent. Bartolus 1995. és

Bartolus 1998. A jelvényekről és a címerekről humanista kiadásai, Bartolus más műveivel együtt, különböző elektromos könyvtárakban elérhetők.

⁴ A forrásokat Huthwelker tagolta kétféle csoportra. Huthwelker 2013: 38. A középkori szakirodalmi műfajokra: Eis 1962: 61.

⁵ Rothe 2009.

fel. Egész élete szülőföldjéhez, Thüringiához kötődött. 1387-ben már felszentelt pap volt Eisenachban, később ugyanott városi jegyzőséget vállalt, utóbb püspöki káplán, majd a Szűz Mária dómhoz tartozó káptalani iskola tanára lett. Születési idejét, mint kortársaiét általában, nem ismerjük, valamikor 1360 körül láthatta meg a napvilágot, halálának azonban még napját is tudjuk; nekünk legyen annyi elég, hogy 1434-ben fejezte be az életét. Rothe sokat írt: készített krónikákat, összeállított jogkönyveket és több didaktikus illetve épületes vallásos munka is fűződik a nevéhez.⁶

Ez utóbbiak közé tartozik az 1414 után írott Lovagtükör is. A könyvnek már a címe is elárulja, hogy az antikvitás óta ismert, a középkorban pedig különösen kedvelt tükrök műfajába tartozik, amelyeket ma az ismeretterjesztő irodalomhoz sorolnánk. Az olvasni tudó közönséghez szóltak ugyan, de hiányzott belőlük a középkori tudományos irodalom körülményes idézési módszere, főleg pedig nehézkes nyelvezete. A tükrök jelentős részét vulgáris nyelven írták, Johannes Rothe is kora német nyelvén és nem latinul készítette el művét. A királytükröktől a szokásjogi összefoglalókig – gondolkunk csak a két legismertebbre, a Szász és Sváb tükrökre – terjedt e művek tartalma, melyek valóban vissza akarták tükrözni mindazt a tudást, amit az adott témáról saját korában érdemes volt fejben tartani. A tükör szó azonban gyakran másra is utalt: tükröt mutatott az olvasónak arról, hogy milyen lenne az az elvárt viselkedési norma, amelyet a mű közvetített, miközben a valóság ennél sokkal rozszabb volt, és az ideális normáktól igencsak messze esett.

Johannes Rothe könyvében is rendre felbukkan az elvárt és a valós viselkedési norma közti különbség, mi több ez a feszültség szinte az egész művön keresztül húzódik. A Lovagtükör jól illeszkedik a késő-középkor saját korának szokásait elmarasztaló, kultúrkritikus attitűdjébe, mely a rendre és az erkölcsre fittyet hányó világot akarta saját hiábavalóságára ráébreszteni és számára egy ideális eszményt megrajzolni.⁷ Rothe tükrének lovagjai nem a középkor végi Szent Római Birodalom egy bizonyos rendjéhez, jogi csoportjához tartozó személyekről szólnak. A lovag itt tágabb értelmű szó, mindama személyeket jelöli, akiknek a lovagi életformát kellett volna követniük, függetlenül attól,

hogy a világiak melyik előkelőbb rendjébe tartoztak. Itt tehát a lovag nem a nemességhez nem tartozó, de katonáskodó és birtokszerző képességgel rendelkező rendet, hanem a nemesség különböző fokán álló, lovaggá ütött, vagy arra váró, közös eszmények szerint élő férfiakat jelenti. Ez már a mű előszavából is kiderül, ami egy fiktív ajánlást tartalmaz. E szerint egy jó hírű nemzetségből származó nemes „eyn edil man/ Von eyne großin geschlechte” azon kesergett Rothének, hogy egy paraszti származású fiatal milyen sokra vitte, és ezzel mennyi kárt okozott a nemeseknek. A szerző válaszul e könyvvel vigasztalta meg a fiatal nemesurat, akit ezzel akart erőre és erényre „sterke kraft und togut” biztatni.⁸

A könyv azonban nem sok lovagi életmódra készülő ifjúnak mutatott tükröt. Mindössze egyetlen kézírata maradt fenn, amely valószínűleg jó ideig valahol Eisenach környékén porosodott egy polcon, mígnem aztán egy kasseli könyvtárba került. A művet a 19. századi tudományosság fedezte fel, Wilhelm Grimm még le is másolta. Nyomatásban háromszor is megjelent, először 1860-ban,⁹ másodszor 1935-ben,¹⁰ utoljára pedig 2009-ben.¹¹ Ez utóbbi kiadás egyben a szöveg modern német nyelvre történő átültetését, bátran mondhatjuk, fordítását is tartalmazza. A középkorban nem sokat forgatott könyv a modern világban a késő középkorral foglalkozó német társadalomtörténetírás egyik alapvető forrása lett. A szinte teljes mértékben másodkézből vett tudást közvetítő mű egyszerűsége miatt lett a 15. század eleji birodalmi kisenemesség és lovagság történetének elsorangú kútforrása.

A mű egy előszóból és 24 fejezetre tagolt, 4108 sorból álló munka, melyet Rothe rimes-időmértékes versben írt meg. Rímképlete igen egyszerű: a sorvégek keresztrímekkel csengenek össze, minden versszak négy soros, azaz két-két rímpárt tartalmaz. A Lovagtükör negyedik fejezete tárgyalja a címereket. Az azt megelőző rész a természetjog tanításának megfelelően arról szól, hogy erkölcsi kiválóságával egy parasztból akár császár is lehet, a nemest pedig nem származása, hanem erényei teszik nemessé. Ezek után következik az erények felsorolása, ezek közt is elsőként a címer viselése. Nem a teljes fejezet szól azonban erről, a címerek után ugyanis a rendeknek az ún. hadipajzsok szerinti leírása követke-

⁶ Minderre lásd a 2009-as kiadás bevezetőjét. Rothe 2009: 1–16.

⁷ Tringli 2012.

⁸ Rothe 2009. Prolog

⁹ Rothe 1860.

¹⁰ Rothe 1936.

¹¹ Rothe 2009.

zik. (A társadalom szót szándékosan kerültük, annak itt semmi értelme nem lenne.) Az ötödik fejezetben a háborúról szóló fejtegetések következnek.

Itt csak a mű címerekkel foglalkozó részének fordítását adjuk közre. Volt ugyan némi logika abban, hogy a hadipajzsokat a szerző a címerek után írta le, ez azonban a legkevésbé sem címertani kérdés. A hadipajzsok rendszere egyébként is megismerhető a Szász és a Sváb tükör magyar fordításából.¹² A Lovagtükör heraldikai része az 565. sortól a 676-ig tart, ezt adjuk itt közre magyarul. A fordításban ugyan segítségemre volt a modern német nyelvű átírás, azonban mindenütt az eredeti szöveget követtem, azt tettem át magyarra. A verses forma visszaadására egyáltalán nem törekedtem, a versszakokra tagolást sem tartottam meg mindenütt, mivel a szerző mondatai néha túlnyúlnak a versszakokon. A fordításban a szöveg hűséges és értelmes visszaadását és nem annak esztétikai megformálását tartottam szem előtt. A szögletes zárójelbe tett szavak saját kiegészítéseimet, illetve magyarázataimat jelentik.

*

Johannes Rothe: Lovagtükör
(részlet)

A nemességhez, ha azt valóban meg akarjuk tartani, sok erény tartozik, én ezeknek csak egy részét akarom úgy felsorolni, miként azokat a régiek leírták. Minden nemes madarat vagy valamilyen más állat képét viseli a pajzsán, mely mindig ugyanazt teszi [ugyanúgy néz ki]. Erről megtudhatod, hogy miféle erénye van, és vagy ez után, vagy pedig lakhelye után kell őt elnevezni. Némelyek olyasmit viselnek, ami nem él a földön. Mindezek egyformán azt jelentik, hogy ők ez által szabaddá lettek minden olyan hűbértartóval együtt, amit csak szabadon birtokolnak, továbbá segíteniük kell erejükkel és tudásukkal az országot megvédelmezni. Ők nem szolgálhatnak erszénnyel, mint a polgárok és a parasztok, hanem az a teher van rájuk róva, hogy csupán testükkel kövessék uraikat. Ezért aztán az adó és a rovás alól mentesek, tisztességük onnan ered, hogy a fejedelmek körül tartózkodnak. Ezüstnek vagy aranynak kell minden címeres pajzsra lennie, fehér vagy sárga lehet helyette a mezőben, avagy a képen.

Akinél hiányzik e két szín, vagy akinek a zöld a mezeje, annak pedig nincs is címere, bármily derék vagy kiváló legyen is az. Azt a pajzsot, amelynek két jó szín van a mezejében vagy a képén, és abból az egyik arany, azt többre becsülöm, mint más, egyszerű pajzsokat. Akinek azonban három szín, vagy más, nemtelennek tartott dolog van a pajzsán, annak a címere csekélyebb értékű kell, hogy legyen, annak a nemessége csorbát szenvedett. Minél több színe van egy pajzsra, annál kisebb értékűre becsülik a címet, minél kevesebb kép áll benne, annál nemesebbé válik tőle. Ha keresztben vagy hosszában ketté van osztva egy címer, akkor a mező úgy válik el, hogy egy másik képet hordoz. Akinél pedig a jobb oldal ezüstből vagy aranyból van, az a legkiválóbb tetteket követte el a király szolgálatában. Akinek madár vagy állat van a pajzsán, legyen az akár szelíd, akár vad, arról azonnal megtudhatjuk a következőt: Ha az orcája el van fedve, vagy a szemei be vannak kötve, akkor annak, kinek ezt a címet kitalálták, az anyja híján volt a tisztességnek. Ha egy hosszú, más színű vonás húzódik rajta végig, mint ahogy az eke halad a barázdában, akkor ő korábban elveszítette nemességét. Ha szégyenletes címet visel valaki (amiért sajnálnám őt), akkor vagy a birodalom vagy a szent kereszténység ellen követett el valamit. Azok az állatok, melyek természetüknél fogva vadak, valódi bátorságról tanúskodnak, és különösen megnevesítik a címet, ha arannyal vannak borítva. Az arany képnél az arany mező még sokkal nemesebb; az ezüstnek éppolyan értéke van, ha valaki a becsületét tökéletesen megőrzi. Ha egy férfiú bátorsággal vagy okossággal szerzi meg a lovagi rendet, az ezüstöt, melyet pajzsán hord, nem kell arannyá változtatnia. Ez az aranyra is vonatkozik, és ha valaki nem gyakorolja a lovagiasságot, annál sárga színné válik az arany. Ezeket fejezi ki az erejével. Azok az állatok, melyeket békéseknek tartanak, valódi szelídséget jelentenek, ugyanezt tartjuk a madarakról is, ha a természetüket vizsgáljuk. Aztán, ha valaki halat visel, ami csendesen halad a vízben, az annyit tesz, hogy a dolgait gyorsan, szelíden, megfontoltan és bölcsen végzi. Ha virágot visel (legyen az akár hosszú, akár rövid) az azt jelenti, hogy dicsérik az emberek, és jó híre van. Ha levelet, növényt, fát vagy bármilyen gyümölcsöt visel, az annyit tesz, hogy különösképpen udvarias és jól nevelt. Ha a mezőben kockázott vagy csikozott mezőt visel, ősi nemességet jelenthet az, ha az két

¹² Reggow 2005: Tartományi jog, I. 3, 25, 26, 27. II. 22. III. 59, 65, 72. Hűbértjog 1, 2, 21, 23, 25, 34, 47, 54, 56, 69, 71, 75, 77, 80; Reggow 2011: Tartományi jog I. 4, 27. II. 129.

színből áll. Ha azonban szerszámot, más [hasonló] dolgot vagy háztartási eszközt visel, az azt jelenti, hogy alantas foglalatosságot űz.

Források

- Bartolus, de Saxoferrato 1995: *A Grammar of Signs: Bartolo da Sassoferrato's Tract on Insignia and Coats of Arms*. ed. and trans. Osvaldo Cavallar, Susanne Degenring, Julius Kirschner (Studies in Comparative Legal History) Berkeley
- Bartolus, de Saxoferrato 1998: *Bartolo da Sassoferrato, De insigniis et armis*. a cura di Mario Cignoni, prefazione di Riccardo Capasso (L'albero e l'arme 8) Firenze
- Repgow, Eike von 2005: *A Szász tükör*. Közreadja Blazovich László, Schmidt József, (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 5) Szeged 2005.
- Repgow, Eike von 2011: *A Sváb tükör*. Közreadja Blazovich László, Schmidt József, (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 35) Szeged 2011.
- Rothe, Johannes 1860: *Der Ritterspiegel*. In: *Mittelhochdeutsche Gedichte* Hg. von Karl Bartsch (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart 53) Stuttgart 98–229.
- Rothe, Johannes 1936: *Der Ritterspiegel*. Hg. von Hans Neumann (Altdeutsche Textbibliothek 38) Halle a.d.Saale
- Rothe, Johannes 2009: *Der Ritterspiegel*. herausgegeben, übersetzt und kommentiert von Christoph Huber und Pamela Kalning, Berlin – New York

Felhasznált irodalom

- Áldásy Antal 1923: *Címertan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II/6) Budapest.
- Bárczay Oszkár 1897: *A heraldika kézikönyve műszótárral*. Budapest.
- Bertényi Iván 2003: *Magyar címertan*. Budapest
- Eis, Gerhard 1962: *Mittelalterliche Fachliteratur*. (Realinbücher für Germanisten, Literaturgeschichte) Stuttgart.
- Huthwelker, Thorsten 2013: *Die Darstellung des Rangs in Wappen und Wappenrollen des späten Mittelalters*. (RANK 3) Ostfildern.
- Tringli István 2012: A bolondok hajója. Kultúrkritika a középkor végén. *Történelmi Szemle* 54. 76–185.